

İRAN TÜRKLERİ ÂŞIK MUHİTLERİ (I)

The Regions of Traditional Poetry of Persian Turks (I)

Yard. Doç. Dr. Ali KAFKASYALI*

ÖZET

Türkiye'den sonra en yoğun Türk nüfusunun yaşadığı kadim Türk yurdu İran coğrafyasında, Türk kültürünün önemli bir bölümünü oluşturan Türk âşıklık geleneği bütün ihtişamı ile yaşamakla birlikte çeşitli Türk boyları ve bölgeleri arasında farklılık göstermektedir. Çalınan sazların ve eşlik olarak kullanılan çalgıların, saz havası ve makamların, anlatılan hikâye ve destanların çeşitliliği, farklılığı ve geleneğin gidişatı göz önüne alındığında Tebriz, Urmiye, Karapapak, Zencan, Save, Kaşkay ve Horasan Âşık Muhiti olmak üzere yedi âşık muhitinin oluştuğu görülmektedir.

Bu makalede ilk dört âşık muhiti bütün yönleri ile ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

İran Türkleri, Âşık Muhitleri, Halk Hikâyeleri, Saz Havaları.

ABSTRACT

The traditional turkish poetry, a significant part of Turkish culture, survives with all its magnificence in the geography, a former Turkish land, of Iran where the population of Turks is more than that in Turkey. Considering the musical instruments and those that accompany them, instrumental atmosphere and makams, the diverse variety of stories and legends, and the affairs of this tradition we can see there are seven regions of Turkish traditional poetry; Tebriz, Urmiye, Karapapak, Zencan, Save, Kaşkay and Horasan.

Key Words

Persian Turks, Regions of Traditional Poets, Folk Stories, Chants of Musical Instruments.

GİRİŞ

Türk milletinin temel ve kadim kültürel unsurlarından biri olan Türk âşıklık geleneği, Türk halkının yaşadığı hemen her yerde âşığı, ozanı, sazı, kopuzu, edebiyatı ve müziği ile varlığını sürdürmektedir. Kimi yerde birkaç özelliği kimi yerde her bir özelliği ile çok canlı bir şekilde yaşamaktadır. Türk âşıklık geleneğinin çok canlı olarak yaşadığı muhitlerden birisi belki de birincisi Türkiye'den sonra en yoğun Türk nüfusunun yaşadığı İran coğrafyasıdır.

Güvenilir kaynaklara göre çeşitli Türk boylarından 30 milyondan fazla Türkün meskûn bulunduğu bu coğrafyada, çalınan sazların ve saz eşliği olarak kullanılan çalgıların, saz havası ve makamların, anlatılan hikâye ve destanların çeşitliliği göz önüne alındığında Tebriz, Urmiye, Karapapak, Zencan, Save, Kaşkay, Horasan ve Tahran Âşık Muhiti olmak üzere yedi âşık muhitinin bulunduğu görülmektedir. Bu âşık muhitlerine son 5 yıl içerisinde birkaç defa gidilerek il ilçe, köy kent dolaşmış, bu muhitlerin âşıkları ve sanatçıları ile görüşülmüş, geleneğin gidişatı izlenip, gözlenmiş ve kullanılan enstrümanlar, anlatılan hikâye ve destanlar, icra edilen makam ve saz havaları tespit edilmiştir.

“İran Türkleri Âşık Muhitleri I” adlı bu makalede, adı geçen âşık muhitlerinden Tebriz, Urmiye, Karapapak ve Zencan Âşık Muhitleri üzerinde durulmuştur.

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

1. TEBRİZ ÂŞIK MUHİTİ

1.1. Tebriz Âşık Muhitinin Etki Alanı: Hazar Denizi, Aras Nehri ve Urmiye Gölü arasındaki, Culfa, Merend, Muğan, Marağa, Goşaçay (Miyandab), Karaağaç, Miyana, Halhal, Erdebil, Germi, Keleyber ve Âlemdâr-Gerger (Hâdişehr) adlı şehirlerin çevrelediği ve içinde Tebriz, Şebüster, Heşterî (Azeran), Serab, Meşkinşehr, Eher, Sereskend gibi şehirlerin bulunduğu bölge Tebriz Âşık Muhiti'ni oluşturmaktadır. İran Türk âşıklarının ilham kaynağı olan Aras nehri bu muhitin kuzey sınırını çizer ve Savalan ile Sehend dağları bu bölgede bulunurlar.

Tebriz Âşık Muhiti “Karadağ-Tebriz Âşık Muhiti” diye de adlandırılmaktadır. Bu muhit geçmişte olduğu gibi bugün de âşıkların çokluğu ve geleneğin canlı olarak yaşaması bakımından Türk âşıklık geleneğinin önemli bir merkezi durumundadır.

1.2. Tebriz Âşık Muhiti'ne Mensup Üstat Âşıklar: Türk Dünyası'nın elimizde eseri bulunan en kadim âşığı olan Dirili Âşık Kurbanî (1470?-1535?) ve onun devamçıları olan Âşık Abbas Tufarganlı (XVII.yy.) ile Tikmedaşlı Hasta Kasım (1684-1760) ve Meşkinli Muhammet (XVIII. yy.) bu bölgede yaşamış, saz çalıp, türkü söylemiş, hikâyeler, destanlar tasnif etmiş ve Türk âşıklık geleneğini çok yüksek seviyelere çıkarmışlardır. Bu âşıklarla devam eden âşıklık geleneği zincirine XVIII. yüzyılda Âşık Nimet (Né'met), Âşık Garib, Gergerli Âşık Mehemed, Merendli Âşık Mehemed ve Âşık Tağı, XIX. yüzyılda Âşık Cafer ve Âşık Miskin Eset, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Âşık Necef Binisli ve XX. yüzyılda Âşık Gaşem Caferî (1901-1989) altın halkalar şeklinde eklenmişlerdir.

XX. yüzyılda yaşadıkları bilinen ancak doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmeyen Âşık Kerim Karagüneyli, Âşık Polat, Âşık İsfendiyâr, Âşık Hayrullah ile Âşık Hüseyin Cavan (1916-1985), Âşık Aziz Şehnazî (1929-1995), Âşık Hüseyin Nâmiver (1922-2000), Âşık Ali Feyzullahî Vahit (1908-2001?), Âşık Cebrail Daniş (1908-1986), Âşık Abdülali Nuri (öl. 2003) gibi üstatlar Dede Korkut geleneğini büyük bir ustalıkla günümüze getirmişlerdir.

Âşık Hasan İskenderî, Hacı İbadıyan, Veli Abdî, Cebrail Mehmedî, Hüseyin Can, Gafar İbrahimî, Cengiz Mehdişpur, Yadullah Şekibî, Cengiz Biriya gibi onlarca âşık/şair ise Türk âşıklık geleneğini bütün canlılığı ile devam ettirmektedirler.

Hâlihazırda bu bölgede beş yüzden fazla âşık faaliyet göstermektedir. Tahran'a göçüp orada faaliyet gösteren onlarca âşığı da eklersek bu sayı daha da artacaktır.

1.3. Tebriz Âşık Muhiti'nde Kullanılan Çalgı Aletleri ve Özellikleri: Tebriz Âşık Muhiti'nde âşıklar genelde “üçlük” dedikleri üç çalgı aleti “saz, balaban, gaval / tef” ile sanatlarını icra ederler. Bazen dinî karakterli divanîleri veya “Yanık Kerem”, “Ruhanî” gibi yüksek sanat değeri taşıyan saz havalarını sadece sazla veya balaban eşliğinde çalıp söylerler. Tebriz Âşık Muhiti'nde, şehir ve köylerde yapılan toyların/düğünlerin ekseriyeti âşıklar tarafından yapılır. Âşıklar yeri geldikçe hikâyeler veya hikâyeli türküler anlatıp, türküler okurlar. Bazen de türkülü oyun havaları çalarak ayrı mekânlarda bulunan erkeklerin, kadın ve kızların oynamalarını sağlarlar. Bazen birden fazla âşığın katıldığı düğün veya dernekte deyişme (atışma) faslında veya davetlileri coşturma sırasında iki veya daha fazla âşık birlikte bir balaban eşliğinde çalıp söylerler.

Açık havada yapılan düğünlerde veya düğün merasimlerinin gelin çıkarma merhalesi gibi dışarıda cereyan eden kısımlarında balabanın yerini zurna alır. Bu defa “saz, zurna ve gaval/tef” üçlüsü kullanılır.

Her üç çalgı da âşık ve sanatçılar tarafından ayakta çalınmaktadır.

Âşıklar çalıp söyleme esnasında icra edilen müziğin makamına ve türkünün ruhuna uygun olarak hareketler sergilerler. Onlar hem saz çalıp türkü söylerler hem de çeşitli oyun örnekleri, raks gösterileri sunarak seyircileri coşturma gayreti gösterirler.

Tebriz Âşık Muhiti'nde kullanılan musikî aletlerinin özellikleri şöyledir:

Saz : Tebriz Âşık Muhiti'nde kullanılan sazlar genellikle dokuz kulaklı, on dokuz perdeli, dokuz simlidir. Tebriz Âşık Muhiti'nin dünyaca ünlü saz ustası Âşık Cengiz Mehdişpur'un sazi 20 perdelidir.

Balaban: Nefesle çalınan Türk musikî aleti. Fındık, dut, ceviz veya erik ağacından yapılır. Silindir şeklindeki gövdesinin (uzunluğu 280-320 mm.) üzerinde sekizi önde birisi arkada 9 delik vardır. Gövdesinin baş tarafına kamaştan iki kat dilcikli yassı ağızlık takılır. Ağızlığın ortasındaki parçacık vasıtasıyla çalgının akortu değiştirilir. Balabanın diyapazonu küçük oktavin sol sesinden ikinci oktavin do sesine kadardır. Yumuşak ve hazin sesi vardır. Halk çalgı aletleri topluluğunda kullanıldığı gibi solo alet olarak da kullanılır. Kafkas ve Orta Asya halkları arasında çok yaygındır.

Gaval / tef: Üzerine deri (esasen balık derisi) çekilen dairevî kasnaktan (çapı: 340-450mm., eni: 40-60mm.) ibarettir. Özel ses efekti oluşturmak için kasnağın iç tarafına metal halkalar asılır. Genellikle kasnağın yüzü sedefle bezenir. Tef / kaval, parmaklar deriye vurularak çalınır. Solo ve eşlik çalgı aleti olarak kullanılır. Anadolu, Kafkaslar ve Orta Asya halkları arasında yaygındır. Azerbaycan ve İran Türkleri genellikle “tef” yerine “gaval” kelimesini kullanırlar.

Zurna : Üflemlî Türk musikî aletlerinden birisidir. Genellikle ceviz veya erik ağacından yapılır. Silindirik gövdesinin uzunluğu 280-300 mm.; üst tarafında yedi, alt tarafında bir deliği vardır. Ağız kısmında akort için ek delik de açılabilir. Kamaşlı ağızlığından üflenerek çalınır. Diyapazonu küçük oktavinin si bemol sesinden üçüncü oktavinin do sesine kadardır. Güçlü ve tiz sese sahiptir. Kara zurna, cura zurna gibi türleri vardır.

1.4. Tebriz Âşık Muhiti'nde Bulunan Âşık - Ozan Ocakları: Başta Tebriz olmak üzere Eher, Karadağ, Keleyber, Merend, Marağa gibi birçok yerleşim yerinde saz okulları, âşık ocakları, âşıklar kahvesi bulunmaktadır. Tebriz'de Hacı Rahim Sinaferin, Âşık İsmail Gamberî, Ayet Gamberî, Mahmut Şatıryan, Üstat Genceli'nin işlettikleri âşık kahveleri; Eher'de Âşık Veli Abdî ve Âşık İman Daniş'in kahveleri bunlardandır. Âşık İsmail Gamberî'nin “Âşıklar Kahvesi” Tebriz Âşıklar Birliği'nin aynı zamanda merkezi durumundadır.

Tebriz'de bulunan “Âşıklar Ocağı” adlı dernekte, bu ocağın kurucusu ve sahibi olan Âşık Hasan İskenderî tarafından çocuklara ve gençlere saz, balaban, gaval/tef ve şan dersleri verilmekte, âşıklık geleneği öğretilmektedir.

Âşık Cengiz Mehdişpur, Tebriz'de kurduğu saz imalathanesinde saz imal ederek ve işlettiği saz okulunda yetiştirdiği öğrencilerle İran Türkleri âşıklık geleneğine dolayısıyla Türk âşıklık geleneğine büyük hizmet vermektedir.

Bu muhitin âşıkları, hem kadim eserleri icra ederek hem Türk âşıklık geleneğine yeni ürünler kazandırarak hem de usta-çırak geleneğini devam ettirerek Tebriz Âşık Muhiti'nde Türk âşıklık geleneğini bütün ihtişamı ile yaşatmaktadırlar.

1.5. Tebriz Âşık Muhiti Halk Hikâyeleri ve Destanları: Türk âşıklık geleneğinin önemli bir bölümünü âşıkların tasnif ettikleri halk hikâyeleri ve halk destanları oluşturmaktadır. Yüzyıllar öncesinde birçok üstat âşık halk hikâyesi veya destan tasnif etmiştir. Daha sonra birçok halk hikâyesinin musannifi olan âşıkların bu defa hayatları etrafında halk hikâyeleri oluşturulmuştur. “Kurbanî”, “Abbas ile Gülgez”, “Hasta Kasım”, “Koroğlu”, “Şah İsmayı”, “Necf ile Perizad” gibi halk hikâyeleri bunlardandır. Tabii ki bu hikâye ve destanlar diğer bölgelere yayılmıştır. Türk kültürünün nadide incileri olan bu ürünler yüzyılların ötesinden sözlü gelenek yoluyla günümüze kadar gelmişlerdir. Bazıları yakın zamanlarda yazıya geçirilmişse de çoğunluğu hâlâ sözlü edebiyatta yerlerini korumaktadırlar.

Üstad ozanların bu değerli yadigârlarına ilave olarak günümüz âşıkları da klâsik halk hikâyeleri tarzında yeni halk hikâyeleri oluşturmaktadırlar.

Ayrıca Tebriz Âşık Muhiti, Köroğlu'nun doğup yaşadığı varsayılan yerlerden birisi kabul edildiğinden Köroğlu hikâyelerinden birçoğu burada bilinmektedir. Bu muhit âşıklarının bildiği Köroğlu hikâyeleri şunlardır: Köroğlu'nun Âşık Cünun Seferi, Ayvaz'ı Getirme Seferi, Bağdat Seferi (Beyteş Bezirgen), Bağdat Seferi, Bolu Beyi Seferi, Demircioğlu'nu Getirme Seferi, Derbent Seferi, Erzurum Seferi, İstanbul Seferi, Köroğlu'nun Kocalığı, Rum Seferi, Tercan Seferi, Tokat Seferi, Türkemen Sefer.

Tebriz Âşık Muhiti'nin repertuarında 50'den fazla halk hikâyesi ve destan vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Abbas ile Gülgez, Âşık Ali ve Âşık Rafî, Alıhan ile Perihanım, Âşık Garip, Elişah, Baba Leysan ve Perizad, Eset ve Saltanat, Gergerli Mehemed ve Mehpare Hanım, Garip ile Şahsenem, Gulam Kemter, Güneyli Necib Usta, Hasta Kasım, Hatem Şah, Hudat, Kaçak Nebi, Kelbi ile Selbi, Kerem ile Aslı, Kurbanî, Leyla ile Mecnun, Mahmut ile Gülendâm, Mir Mahmut, Molla Eli ile Rafî, Necef ile Perizad, Serhoş ve Mahub, Şah İsmayıl ve Gülazer, Valeh ile Zernigâr, Ululu Kerim ve Süsen Hanım...

Çağdaş âşıkların tasnif ettiği halk hikâyeleri de vardır. Tebriz Âşık Muhiti'nin üstat âşıklarından Gafar İbrahimî'nin tasnif ettiği 5 hikâye vardır: Fehle ile Reyhane, Âşık İman ile Deyişme, Sıçan ile Âşık, Türkistan Seferi, Babek Destanı.

1.6. Tebriz Âşık Muhiti Âşık Havaları: Türk Dünyası âşıklık geleneğinde yaklaşık 288 âşık havası vardır. Bu havalardan 70-80 tanesi genelde ortaktır. Diğerleri ise bölgelere özgün havalardır. Meselâ Karadağ bölgesinin 24 tane kendine özgün âşık havası var. (Gafar İbrahimî, Şubat 2004, Tebriz)

Tebriz Âşık Muhiti âşıklarının repertuarında bulunan saz havalarından bazıları şunlardır: **Divanîler:** Koca Divanî, Osmanlı Divanîsi, Sade Divanî, Şah Hatayî Divanîsi, Urmiye Divanîsi (Behmenî). **Diğer Havalalar:** Abbas Güzellemesi, Ağa Hanı, Ahmet Gemi, Ahmet Güzellemesi, Araz, Arazbarı, Arazbastı, Avcı Geraylısı, Ay Kişi, Ayaglı Tecnis, Ayetî Âşık, Ayvaz Peşrov, Azaflı Dübeyti, Azim Beyi, Bağmeşe, Başbehrî, Başsaritel, Behmenî, Bennan Hicranı, Bozlu Keremî, Caferî, Camış Gövşegi, Celilî, Cemsidî, Cengi Köroğlu, Ceyranî Keremî, Çavuşî, Çetverî, Çiçeği, Çin Duvarı, Çoban Şikeste, Daban Şikeste, Dağıstan Gülü, Dağıstanı, Dağlar Bayatısı, Dağlar Çiçeği, Dikdabanî, Dilgemî, Dohabeyi, Dol Hicranı, Döğme Keremî, Döşeme, Durahanı, Dübeyti, Ekberî, Eleyez Gülşanı, Emrahı, Esmerim, Fincanı, Fugaratlı Geraylı, Garabağ Tecnis, Gaytarma Gehremanı, Geraylı Güllü, Geraylı, Gerenî, Germedüz Ağabeyi, Gocanı, Göyçegülü, Gürbetî, Haldarı, Halebî Kısayaparak, Halebî Uzunyaparak, Halhal Dübeyti, Hasakaldar, Haydarî, Hemedan Geraylısı, Hemedanî, Heşterinin Ağabeyisi, İncegülü, İrevançukuru, İsfahanî, Kadim Tecnis, Kafiye, Karabağ Ağabeyisi, Karabağ Çiçeği, Karadağ Ağabeyisi, Karadağ Çiçeği, Karadağ Geraylı, Karadağ Şikestesesi, Karadağ Tecnisi, Karakeherî, Karapapağı, Karatoprak Şikestesesi, Kars Havası, Kasımhanı, Kerem Şikestesesi, Kesme Keremî, Keşişoğlu, Köhne Geraylı, Köroğlu Dübeyti, Leşkerî, Mecnun Derdi, Meydan Şikestesesi, Mina Geraylısı, Misri Gülü, Misrî, Mu½ammes, Muganı, Muhterem, Mustafa Şikestesesi, Mücesseme, Nakaratî Geraylı, Nebatî Geraylı, Nimetî, Osmanlı Bekrî, Otak Kabağı (Otak Önü), Paşagöçtü, Paya Bacı, Penahı, Rize Geraylısı, Ruhanî, Sallama Geraylı, Sarı Toprak, Sayma Karakeherî, Semahı, Setarî Keremî, Seyranı, Siyastavr, Sona Setarı, Sulduzu, Şagî Güzellemesi, Şarkı Azerbaycanı, Şegayigi Şekeryazı, Şeki, Şelul (Cevadî), Şirvanî, Tacirî, Tebil Cengi, Tebriz Geraylısı, Terekeme Güzellemesi, Urmiya Şikestesesi, Urmiye Güzellemesi, Üzümdil Şikeste, Vagîf Güzellemesi, Vagîfî, Velicanı, Yanık Gurbetî, Yanık Kerem, Yayma Güzellemesi Yel Yel, Yurt Yeri, Zarı Keremî, Zarıncı, Zarıncı Keremî, Zil Emrahı...

1.7. Tebriz Âşık Muhiti'nin Esaslandığı Ocaklar: Tebriz Âşık Muhiti'nde tarikat, sûfî geleneğin izleri görülmektedir. Hasta Kasım, Molla Penah, Molla Cuma gibi medrese tahsili almış onlarca âşığın dinî muhitlerden gelerek cami, medrese dışında kalan insanlara dinî ahlâkî bilgiler sunmak için âşıkların safına katılmaları ile başlayan bu gelenek bu muhitte de kendini hâlâ hissettirmektedir. Meclislerin dinî karakterli divanî ile başlaması ve dinî muhtevalı eserlerin çokluğu bunun en açık belirtisidir.

1.8. Tebriz Âşık Muhiti'ne Mensup Âşıklar: Hâlihazırda bu bölgede faaliyet gösteren âşıklardan bazıları: Âşık Abbas Muhammedî Karadağî, Âşık Abdulali İskenderî, Âşık Adalet, Âşık Ali Mukaddem, Âşık Ali Selimî, Âşık Aliasker Dadaşpur Venevali, Âşık Aliasker Merendî, Âşık Allahverdi Dehganî, Âşık Ayet Kamberî, Âşık Babek Behdaver, Âşık Babek Hüseyinzade, Âşık Baharali Caferpur, Âşık Barat, Âşık Behmen Kurbanzâde, Âşık Beyaz Haydarzâde, Âşık Büyükağa Vücûdî, Âşık Cafer Haknur, Âşık Cebrail Mehmedî, Âşık Cemşid, Âşık Cengiz Biriya, Âşık Davut Behiştî, Âşık Ehad Musevî, Âşık Ersalan Dustî, Âşık Ersalan Kahramanzâde, Âşık Ersalan Zarî, Âşık Eşref Hüseyinzade, Âşık Evez Muhammed İbadnur, Âşık Fetullah Rızayî, Âşık Gafar İbrahimi, Âşık Gulu Hazret, Âşık Gurbet Pakar, Âşık Hacı İbadiyan, Âşık Hacı İbadiyan, Âşık Hamza İbrahimpur, Âşık Hasan Alizâde, Âşık Hasan İskenderî, Âşık Hudayâr Pakar, Âşık Hüccet İbrahimî, Âşık Hüseyin Alizâde, Âşık Hüseyin Can, Âşık Hüseyin İskenderi, Âşık Hüseyin Kirşanlı, Âşık Hüseyin Sail, Âşık İlyas Kasımî, Âşık İlyas Yusufî, Âşık İsa Pürismail, Âşık İsmail Dilberî, Âşık İsmail Kamberî, Âşık İsmail Kızılboğaz, Âşık Kulu Hudâdî, Âşık Kurban Aliyar, Âşık Mahbup Askerî, Âşık Mahbup Halilî, Âşık Mahmut Cihangirî, Âşık Mansur Nikazâd, Âşık Mecit Baharî, Âşık Medet Yusufî, Âşık Mehmet Farzî, Âşık Mehmet Hiredmend, Âşık Mehmet Mevâyî, Âşık Mehmet Mısrıoğlu, Âşık Mehmetbağır, Âşık Mensum Haydaryan, Âşık Meşi Paşayî, Âşık Muhammed Enverî, Âşık Muhammed Rıza Muhammedî, Âşık Muhammed Türkedarî, Âşık Muhammed Nebatî, Âşık Nasir Nazmî, Âşık Oruç Nacivend, Âşık Rahim Nazarî, Âşık Rahim Vahdanî, Âşık Resul Kurbanî Âşık Rıza Vahidî, Âşık Sefer Zare, Âşık Sehavet Mehemedî, Âşık Seraslan Muradpur, Âşık Settâr, Âşık Şahbazî, Âşık Şerif Celilî, Âşık Tapdık, Âşık Timur Kayabaşı, Âşık Veli Abdî, Âşık Yakub Binisli Âşık Yedulla Eyvazpur, Âşık Yedullah Şekibî, Âşık Yusuf İsmailî...

1.9. Tebriz Âşık Muhiti'ne Mensup Balabancılar: Bu muhitte balabancılık yapan sanatçılar şunlardır: Abbas İbadiyan, Ahmet Abdullahî, Ali Ahmediyan, Ali Muhammed Nurî, Ali Nebatî, Ali Rıza İbadiyan, Ali Rızayî, Asker İbadiyan, Asker Zarî, Barat Abdullahî, Bayram Dirazdest, Behman Nebatî, Celil Hamidî, Cemşid Zarî, Ebülfez İbadiyan, Ekber İbadiyan, Ektber Serbazi (13 yaşında), Hanağa İbadiyan, Hasan Azmî, Hasan Haydar Nejat, Hayrullah Ağazâde, Hidmetyârî, Himayet Şi'rzâde, Hüccet Hudabende, Hüccet İbrahimî, Hüseyin Lütfü, Hüseyin Mehmedî, Hüsrev Nesirî, İbrahim Sadigî, İsmail Hudayî, Maksüt Mirzayî, Maşallah Ekberî, Mehman Alipur, Mehmet Kâmî, Mikâyıl Gözeli, Mirza Ağa Nebatî, Muhabbet Muhibbî, Muhammed Muhammedî, Muhammed Gözeli, Resul Hellanur, Ruhullah Nazarî, Selman Purmuhammed, Serdar Reşirî, Söhrab Nağdî, Şefayet İmamî, Veli Azerî, Yunus Gözeli, Zülfükar Abdullahî...

1.10. Tebriz Âşık Muhiti'ne Mensup Kavalcılar (Tefçiler): Tebriz Âşık Muhiti'nde tef çalan sanatçılar şunlardır: Abdullahî, Ahmet Alizarî, Ahmet İsmailî, Ahmet Şahmuhammedî, Ali Rıza Samedî, Ali Yaverî, Asker Abidinî, Aziz Purmuhammed, Aziz Talibî, Büyük Ağa Zakirî, Cabir Şahbazî, Ekber Settârî, Famil Talibî, Hamit Asiyaban, Hasan Çobannarı, Hasan Mürvetî, Hatem Danende, Hüseyin Azerî, Hüseyin Ekberî, Hüseyin Mevlâyî, Hüsrev Muharremî, İbrahim Danende, İbrahim Medenî, İmam Bayramî, İsa İskenderî, İtimat Eminî, Kerumerz Zarî, Kudret Zencanlı, Kulam Hüseyin Şahzevarî, Meslehet, Muhammed Cihangirî, Muhsin Zerdevalı, Murat Nazarî, Musa İskenderî, Necef

Kulu, Oruç İmanî, Rıza Gamberî, Rıza Karadağî, Samet Niknefes, Seyfeli Hakkî, Tahir Hüseyinpur, Yusuf Muhammedî ...

2. URMİYE ÂŞIK MUHİTİ

2.1. Urmiye Âşık Muhitinin Etki Alanı: İran Türkleri Âşık Muhitleri içerisinde önemli bir yeri de Urmiye Âşık Muhiti oluşturmaktadır. İran coğrafyasının kuzey doğusunda Urmiye Gölü ile Nahcivan, Türkiye ve Irak arasında kalan Bazergân, Makü, Mergen, Kilisekendi, Karakilise, Siyahçeşme, Karaziyaeddin, Evoğlu, Hoy, Selmas, Tazeşehr, Âliâbad, Kuşçu, Kalereş, İşgesu, Telatepe, Silvana, Zeyve, Akbulak, Reşkan, Türkeman, Dol ve Urmiye il ve ilçelerinin oluşturduğu şerit Urmiye Âşık Muhiti'ni oluşturmaktadır. Komşu şehirlerden Miyandap da bu muhite dahil edilebilir. Buradaki âşıklık geleneği de birçok yönleri ile Urmiye Âşık Muhiti'nin özelliklerini taşımaktadır.

2.2. Urmiye Âşık Muhiti'ne Mensup Üstat Âşıklar: Türk milletinin en kadim vatanlarından olan Urmiye bölgesinde, Türk âşıklık geleneğinin kökleri çok eskilere uzanmaktadır. Türk âşıklık geleneğine büyük üstatlar bahşeden âşık ocaklarından birkaçı bu bölgededir. Urmiye Gölü'nün batı kıyısında şirin bir yerleşim yeri olan Dol kasabası Türk âşıklık geleneğinin en bereketli gözelerinden birisi olmuştur. Bu şirin ve bereketli kaynaktan onlarca âşık doğmuştur. Bu üstatlar hem Urmiye âşıklık geleneğinin kökünü, gövdesini oluşturmuş hem de diğer Türk âşık muhitlerine katkıda bulunmuşlardır. Dollu Mustafa (1806-1873), Dollu Abuzer (XVIII-XIX), Dollu Mehmed XVIII-XIX) “Dol Ocağı”ndan yetişme üstatlardır. Dollu Mustafa'nın öğrencisi olan Dollu Abuzer'in Borçalı Âşık Muhiti'nde önder üstat olması, “Dol Hicranı” ve “Behmenî” saz havalarının Borçalı ve Kazak bölgelerinde hâlâ çalınması bu ocağın etkisini göstermektedir. **(Kasımlı, M., Âşık Sen'eti, Bakı, 1996)**

Urmiye, Hoy, Selmas, Kuşçu, Balov'dan da büyük âşıklar çıkmıştır. Âşık Balovlu Miskin (1851-1917), Âşık Ferhad Selimî, Âşık Rüstem Revzeçaylı, Âşık Abdurrahim, Âşık Lütfeli, Âşık Ali Kırmızıbaş, Âşık Aslan Hoylu, Âşık Derviş bu ocakların yetiştirdiği sanatkârlardır.

Urmiye Âşık Muhiti bu bölgede büyük merhale kat etmekle kalmamış, onun sanat atmosferi diğer âşık muhitleri ile birlikte bu bölgede bulunan Ermeni ve Asuri gibi Türk olmayan unsurları da etkilemiştir. Birçok Ermeni ve Asuri, Türkçe öğrenmiş âşık olmuşlardır. Âşık Hartun ve Âşık Yusufî bunlardandır. Urmiye'de sanatını devam ettiren Ermeni Âşık Yusufî Türk âşıklık geleneğini iyi bilen âşıklardandır. Urmiye Âşık Muhiti'nin hatta Türk Dünyası'nın en görkemli üstat âşıklarından olan ve hâlihazırda Türk âşıklık geleneğine hizmet veren Âşık Muhammet Hüseyin Dehgan (doğ. 1934) da “Dol Ocağı”ndan gıdalanan üstat âşıklardandır.

Urmiye Âşık Muhiti'nde Türk Âşıklık geleneğini günümüze kadar taşıyan ancak hayatta olmayan âşıklardan bazıları şunlardır: Âşık Dollu Mustafa, Âşık Dollu Abuzer, Âşık Hüseyin Baloğlu, Âşık Ferhat Selimî, Âşık Âşikerinhak, Âşık Abdurrahim, Âşık Ahmet Layemut Hoylu, Âşık Ali Enkeneli, Âşık Ali Gabçı, Âşık Ali Kırmızıbaş, Âşık Aliekber Hoylu, Âşık Allahverdi Hoylu, Âşık Ayvaz, Âşık Cevad, Âşık Derviş Vahapzâde, Âşık Dollu Aziz, Âşık Elesger Hoylu, Âşık Elham Saatlı, Âşık Emrah Büzve, Âşık Emrullah Baldurlu, Âşık Eset Tezekentli, Âşık Gulam Keçelalı, Âşık Habip, Âşık Hamza Baloğlu, Âşık Hartun, Âşık Hasan Bizveli (Çoban), Âşık Hiyyet Engeneli, Âşık Hüseyin Ozanlı, Âşık İbad Yorgannılı, Âşık Kelemirze, Âşık Kerem Nivli, Âşık Kurban, Âşık Mehdi Giclerli, Âşık Mehti Zorabatlı, Âşık Muhammed Ali İydirli, Âşık Muhtar Emanî, Âşık Musa Tesmalu, Âşık Niyet Urmiyeli, Âşık Ramazan Kölemezli, Âşık Rüstem Bendili, Âşık Tağı Haydarlı, Âşık Zülfigar Bendili.

2.3. Urmiye Âşık Muhiti'nde Kullanılan Çalgı Aletleri ve Özellikleri: Saz: Bu muhitin âşıkları sanatlarını sadece sazla icra etmektedirler. Sazlar, çanağı, 45-50 cm.; sapı, 65-70 cm. toplam boyu 110-120 cm. uzunlukta on üç perdeli yedi simli, dokuz kulaklıdır. Tellerin hepsi aynı özellikli kara simdir.

2.4. Urmiye Âşık Muhiti'nde Bulunan Âşık - Ozan Ocakları: Türk âşıklık geleneğinin Urmiye muhitinde çok zengin ve köklü bir yapıya sahip olmasının birkaç sebebi vardır. Birisi vaktiyle Dollu Mustafa, Dizeli Mehemmet, Balovlu Miskin, Âşık Hamza, Âşık Pürazer gibi çok büyük üstadların bu bölgede yaşamalarına ve hâlihazırda Muhammet Hüseyin Dehgan, Âşık Menef Renciber gibi üstat âşıkların yine bu bölgede sanatlarını icra etmeleri; ikincisi, Türk âşıklık geleneğinin tek âşık tek saz usûlünde, kadim devir üstaplardan görüldüğü ve alındığı gibi devam ettirilmesi; üçüncüsü, geçmişte olduğu şekilde günümüzde de âşık şiiri, halk şiiri tarzında yazan şairlerin çok oluşu, onların halkın içinde halkla beraber olmaları, şiir meclisleri oluşturmalarıdır. Bugün bu muhitte yirmiden fazla halk şairi vardır. Bunlar çeşitli edebî sohbetler tertipleyerek bu sanatın zindeliğini korumaktadırlar.

Hoy'da Tuz Meydanı denilen semtte Âşık Tanrıverdi'nin işlettiği “Tanrıverdi Âşıklar Kahvesi”, “Mehmet Ali'nin Âşıklar Kahvesi” ve Âşık Menef'in işlettiği “Âşık Menef Âşıklar Kahvesi” faaliyet göstermektedir. Zaman zaman başka kahvehanelerde de âşıklar toplanıp program yapmaktadırlar.

Urmiye'de “Zülfeli Âşıklar Kahvesi”, “Dehgan Âşıklar Kahvesi” ve “Âşık Ali Karaağacı Âşıklar Kahvesi” gibi âşık ocakları faaliyet göstermektedir.

Miyandap'ta “Âşık Hidayet Âşıklar Kahvesi” ve “Âşık Ali Âşıklar Kahvesi” halkın hizmetindedir.

2.5. Urmiye Âşık Muhiti'nde Musîkî Aletlerinin Çalınma Şekli: Urmiye Âşık Muhiti'ne mensup âşıklar, düğün, dernek, köy odası, kahvehane ve salon meclislerinde sazlarını omuzlarına asarak göğüslerinin üzerinde tutup, ayakta çalarlar. Dinleyicilerin aralarında dolaşarak bütün seyircilere hitap etmek onlarla yakından ilgilenmek gayreti içerisinde olurlar. Mecliste bulunan nüfuzlu, itibarlı, hürmetli kişilere iltifat ettikleri gibi halkı ve sade insanları da ilgi ve iltifattan mahrum bırakmazlar.

Birden fazla âşığın katıldığı düğün veya meclislerde âşıklar atışma (deyişme) yaparken veya birlikte okumayı gerçekleştirirken bir balaban eşliğinde de çalıp söyledikleri görülür.

2.6. Urmiye Âşık Muhiti Halk Hikâyeleri ve Destanları: Urmiye Âşık Muhiti'nde düğün, dernek ve meclislerde hikâye anlatma geleneği canlı bir şekilde devam etmektedir. Bazı yörelerde birkaç gün süren düğünler yapılmakta bu düğünlerde hikâyeler anlatılıp, destanlar söylenmektedir. Âşıklar, klâsik halk hikâyeleri anlattıkları gibi yeni tasnif edilen hikâyeler de sunmaktadırlar. Âşık Menef Renciber, klâsik halk hikâyelerinin yanında kendi tasnif ettiği halk hikâyelerini anlatan âşıkların başında gelmektedir.

Urmiye Âşık Muhiti'ne mensup âşıkların repertuarında 75-80 kadar halk hikâyesi vardır. Bunlardan bazılarının adları şöyledir: Abbas ile Gülgez, Ahmet İbrahim, Ali Şah ile Huriliga, Alihan ile Peri, Aşkın Şah, Baba Leysan ile Verga, Bey Astan, Bezenoğlu Mehemmet ile Peri, Emrah ile Huriliga, Emrah ile Selvinaz, Endelib Mirza ile Gızıl Gül, Gamber ile Mahmut, Garip ile Şahsenem, Göyçe Kızı, Gulam Haydar, Gulam Kemter ile Senaver Gülüzar, Haydar ile Behram, Hurşit Bey, İlyas ile Mehri, Kelbi ile İnsaf Peri, Kelbi ve İnsafî, Kemter, Kemter Yusuf, Kerem ile Ası, Kurbanî ile Peri, Kurdoğlu, Latif Şah, Leyli ile Mecnun, Mehemmet Hah ile Şaheste Peri, Mehemmet ile Terlan, Mir Mahmut ile Sara, Necef ile Perizâd, Pehmur Şah, Saadet ile Sayyad, Seydî ile Peri, Şah İsmail ile Arap Üzengi, Tahir ile Zöhre, Türkoğlu ile Mehri, Ululu Kerim, Valeh ile Zernigâr...Bu muhitte Koroğlu hikâye ve destanlarının 14 kolu anlatılmaktadır: Âşık Cünun Seferi, Ayvazı Getirme Seferi,

Bağdat Seferi (Beyteş Bezirgen), Bağdat Seferi, Bolu Beyi Seferi, Demircioğlu'yu Getirme Seferi, Derbent Seferi, Erzurum Seferi, İstanbul Seferi, Köroğlu'nun Kocalığı, Rum Seferi, Tercan Seferi, Tokat Seferi, Türkemen Seferi.

Urmiye Âşık Muhiti'nin üstat âşıklarından olan Âşık Menef Renciber'in tasnif ettiği hikâyelerden de birkaçı şöyledir: Ahmet ile Adalet, Cidalı Kenan, Hasan ile Sayyad, İbrahim ile Gövhertaç, Kanturalı ile Kanlı Koca.

2.7. Urmiye Âşık Muhiti Âşık Havaları: Urmiye Âşık Muhiti'nde âşık havalarının zenginliği de dikkati çekmektedir. Bunda yüzyıllarca büyük üstat âşıkların bu bölgede boy göstermesi, onların geleneksel âşık havaları ile yetinmeyip yeni âşık havaları oluşturmaları ve bu bölgenin Türkiye ile Azerbaycan üçgeninde bulunarak Anadolu ve Azerbaycan âşık sanatıyla etkileşim içerisinde olması hayli rol oynamaktadır. Urmiye Âşık Muhiti âşıklarının saz havalarının ahenginde Azerbaycan âşık havaları ile birlikte Anadolu âşık havalarının ahengini, melodisini de duymak mümkündür.

Urmiye Âşık Muhiti'ne ait şu özgün âşık havalarını saymak mümkündür: Helebi, Hicrani, Hoy Emrahısı, Möhteremi, Ovçu Geraylısı, Revze Geraylı, Semayı, Siyastabulu, Şekeryazı, Şarkî, Taciri, Terekeme Güzellemesi, Urmani Divanisi, Urmiye Güzellemesi.

Urmiye Âşık Muhiti'nde **Üç divanî var:** Kesme Divanî (Urmiye Divanîsi), Osmanlı Divanî, Şah Hataî Divanî. **İki tecnis var:** Cigalı tecnis, Sade Tecnis. **Dört tane geraylı var:** Hemedan Geraylısı, Ovçu Geraylısı, Revze Geraylısı, Şahseven Geraylısı. **Üç Tane Hicranî var:** Bennağı Hicranî, Dol Hicranî, Kesme Hicranî. **İki Dübeyti var:** Cengî Dübeyti, Sade Dübeyti.

Diğer âşık havalarından bazıları ise şunlardır: Araz Bastı, Behmenî, Behri (Siyas Tabıl), Bem Şikeste, Cemşidî, Cengi Köroğlu, Durahanı, Él Köşdü, Ermeni Keşişoğlu, Garabağ Şikestesı, Gızlar Güzellemesi, Göyçe Güzellemesi, Gurbetî (kısa), Gurbetî (uzun), Haçahaldar, Halebî, Hebibî, Hemirî, Hicrani, Hoy Emrahi, İbrahimî, İrevan Çukuru, Kahramanî, Kesme Kerem, Köroğlu Gaytarması, Mani, Mısırî, Muhteremî, Müselman Keşişoğlu, Narıncı, Nemedî, Oğlan Oğlan, Ovçu Geraylısı, Paşa Köşdü, Penahı, Revze Geraylı, Ruhanî, Semahî, Sulduzu, Şahsevenî, Şarkî Gülü, Şarkî, Şekeryazı, Şerur Güzellemesi, Tacirî, Terekeme Güzellemesi, Urmiye Divanîsi, Urmiye Emrahi, Urmiye Güzellemesi, Yemenî (Köroğlu), Zil Şikeste.

2.8. Urmiye Âşık Muhiti'nin Esaslandığı Ocaklar: Urmiye bölgesinde vaktiyle birçok medrese ve tekke bu muhit insanlarına hizmet sunmuştur. Bu tekke ve medreselerde yetişen birçok sûfi eline saz alarak âşıklar safına katılmıştır. Bu muhit âşıklarının çoğunluğu, çağdaş âşıklar da dahil, medrese tahsili almış âşıklardır. Bu sebeple bu muhit âşıkların eserlerinde ve sanatlarında Horasan erenlerinin manevî havaları ve tekke geleneğinin mistik rindizmi görülmektedir. Tebrizli Şems'ten, Halife Muhammet'e kadar birçok ulu dervişin kabirlerinin de bu bölgede olması bu mistisizme ayrı bir hava vermektedir.

Âşıklar zaman zaman medrese mensuplarının oluşturdukları meclislere giderek saz eşliğinde ilahiler okumaktadırlar. Urmiye çevresinde birkısım alevî dervişin meclisler kurarak tambur ve saz eşliğinde türküler okuyup raks etmeleri de bu geleneğin uzantısıdır.

Kahvehanelerde, hane meclislerinde veya düğünlerde âşıkların sıra ile çalıp söylemeleri, meclisi coşturduktan sonra türkülerin birlikte okunması, enstrümantal saz havaları çalarken kendinden geçme hâlleri, hatta bazılarının kalkıp raksetmesi cezbeye tutulan dervişleri andırmaktadır.

2.9. Urmiye Âşık Muhiti'ne Mensup Çağdaş Âşıklar: Hâlihazırda bu bölgede faaliyet gösteren âşıklardan bazıları:

Âşık Abdullah Hancılıkışlağı, Âşık Ali Dirişçi, Âşık Ali Ekberabadî, Âşık Ali Kerimî Gereğacı, Âşık Allahverdi Şerefhanzâde, Âşık Ba½şeli Gulunculu, Âşık Babaali Civanmerd, Âşık Baharali, Âşık Bulut Sait, Âşık Cebrail Fealhu, Âşık Çırac Murcudarı, Âşık Eyup Makuî, Âşık Gulam Rıza Ejderî Âşık Hamit Abbaszâde, Âşık Hasan İğdirli, Âşık Hasan Kiclerlu, Âşık Hidayet Musaoğlu, Âşık İbrahim Kâzimi, Âşık İsmeli, Âşık Mahbub Renciber, Âşık Menef Renciber, Âşık Mirza Ali Kâzım, Âşık Muhammet Elilu, Âşık Muhammet Hüseyin Dehgan, Âşık Muhsin Kâzimi, Âşık Nadir Kârigâr, Âşık Nebatî Alizâde, Âşık Nusret Yegâne, Âşık Süleyman Erkevinî, Âşık Şemseli İbrahimî, Âşık Tağı Haşiyerud, Âşık Tağı Lütfü, Âşık Yahya İsmailzâde, Âşık Yahya Yezdekânı, Âşık Zeynel Çiçekli, Âşık Zülfeli Haydarlı, Âşık Zülfeli Mezin Gereğacı, Âşık Yahya Gulunculu.

3. KARAPAPAK ÂŞIK MUHİTİ

3.1. Karapapak Âşık Muhitinin Etki Alanı: İran Türkleri arasında önemli bir yere sahip Türk boylarından Karapapak Türkleri'nin meskûn olduğu Urmiye Gölü'nün alt tarafında yer alan Sulduz bölgesine, Karapapak Âşık Muhiti veya Sulduz Âşık Muhiti denilmektedir. Sulduz bölgesinin merkezî şehri Nağadey (Nagade) şehridir. Diğer yerleşim yerleri ise şunlardır: Ağabeyulu, Ağtevele, Balıkçı, Baranî, Begim Gala, Çiyane, Devletabad, Ecem, El Melik (El Mehdi), Ezimhanlı, Gözayran, Hacı Firuz, Hacıbağlı, Hasanlu, Kervansara, Köhül, Mehmed Yâr, Mehmandar, Mirabad, Rahdehne, Şangar, Taligan, Tezegala, Toppuzava, Uşnu (Oşneviye).

Karapapak Âşık Muhiti'nin tesiri, Beykent (Bukan), Hana (Piranşehr), Sakız ve Soğukbulak (Mehabad) gibi yakın şehirlerde de görülmektedir.

3.2. Karapapak Âşık Muhiti'ne Mensup Üstat Âşıklar: Karapapak Türk boyunun Sulduz bölgesini vatan tutmasından beri birçok Karapapak âşığı sinelerinden sazı indirmemiş, Dede Korkut geleneğini günümüze kadar taşımışlardır. Bu âşıkların ünlüleri arasında, Âşık Mahmut (öl. 1845), Âşık Kurban Ali (öl. 1905), Âşık Mecid Begimgala (öl. 1903), Âşık Ali Cavid (öl. 1900), Âşık Namaz Ali (öl. 1984), Âşık Abdullah Dollu (öl. 1964, Bir müddet Dol'da kalıp âşıklık dersi aldığı için Dollu diye anılıyor.), Âşık Gülmehmed Teymurî (öl. 1974), Âşık Ali Vahidî (öl. 1992), Âşık Samet Kasimî (öl. 2004) yer almaktadır.

Karapapak Âşık Muhiti'nin günümüzde büyük bir canlılık göstermesinde Karapapak şair/yazarlarından İsmail Behramî'nin (doğ. 1961) önemli bir payı vardır.

3.3. Karapapak Âşık Muhiti'nde Kullanılan Çalgı Aletleri ve Özellikleri: Karapapak Âşık Muhiti'nde âşıklar sanatlarını “üçlük” dedikleri “saz”, “düzele/goşasümsüm/ iki yanlı tütek” ve “dümbek” ile icra etmektedirler.

Saz: Karapapak âşıklarının sazlarının çanağı, 45-50 cm., sapı, 65-70 cm., toplam boyu 110-120 cm. uzunlukta, 14 perdeli, 7 simli, 9 kulaklıdır. Tellerin hepsi aynı özellikli kara simdir.

Düzele (goşasümsüm/iki yanlı tütek): Nefesle çalınan musikî aletlerindedir. Genellikle kamıştan yapılır. Silindirik gövdesinin uzunluğu 280-350 mm., çapı 15 mm. olan üst tarafında altı, alt tarafında bir delik bulunan iki kamışın yan yana yapıştırılmasıyla yapılan bir çalgıdır. Ağza alınan dil kısmında sesi akortlamaya yarayan bir mandal vardır.

Balaban: Nefesle çalınan Türk musikî aleti. Fındık, dut, ceviz veya erik ağacından yapılır. Silindir şeklindeki gövdesinin (uzunluğu 280-320 mm.) üzerinde sekizi önde birisi arkada 9 delik vardır. Gövdesinin baş tarafına kamıştan iki kat diltikli yassı ağızlık takılır. Ağızlığın ortasındaki parçacık vasıtasıyla çalgının akortu değiştirilir. Balabanın diyapazonu küçük oktavin sol sesinden ikinci oktavin do sesine kadardır. Yumuşak ve hazin sesi vardır.

Halk çalgı aletleri topluluğunda kullanıldığı gibi solo alet olarak da kullanılır. Kafkas ve Orta Asya halkları arasında çok yaygındır.

Dümbek (dümbek): Kadehvari gövdesi genellikle pişmiş topraktan yapılır. Metal veya ağaçtan da yapılanları vardır. Karapapak Âşık Muhiti'nde kullanılan dümbekler genellikle metal dümbeklerdir. Üzerine ince hayvan derisi çekilir. Omuzdan asılır ve koltuk altında tutularak her iki elin parmakları ile çalınır. Açık, temiz ve biraz da keskin sesi vardır. Çeşitli çalgı grupları içerisinde yer verilir. Ön Asya, Orta Doğu ve Anadolu başta olmak üzere birçok coğrafyada kullanılmaktadır.

Düğün, dernek veya meclislerde, ağır havalar, âşıklar tarafından sadece sazla icra edilmektedir. Hareketli havalar ve saz oyun havaları ise balaban ve dümbek eşliğinde çalınmaktadır. Açık havalarda yapılan düğünlerde ve büyük halaylarda balabanın yerini düzele (goşasümsüm) veya karazurna, dümbeğin yerini ise davul almaktadır.

3.4. Karapapak Âşık Muhiti'nde Musikî Aletlerinin Çalınma Şekli: Her üç sanatçı enstrümanlarını ayakta çalarlar. Balabancı sağ başta, âşık ortada ve dümbekçi sol başta bulunur. Âşığın sazı omuzuna asılı olduğu için onu kullanmakta sıkıntı çekmez. Balabancı da deliklerine parmaklarını yerleştirip dudağına dayadığı balabanı, düzeleyi (goşasümsüm) veya zurnayı ayakta çalar. Dümbekçi ise, dümbeği omuzuna asarak koltuğunun altına sarkıtır. Serbest kalan her iki eliyle dümbeği çalar. Sıra davula geldiğinde bu defa onu omuzuna asar ve bir ince çubuk ve bir tokmak yardımıyla çalar.

3.5. Karapapak Âşık Muhiti'nde Bulunan Âşık - Ozan Ocakları: Nağadey (Nagade)'de iki tane âşıklar kahvesi vardır. "Kahve-i Vahidî" ve "Kahve-i Esedî". Bunlardan başka âşıkların zaman zaman çalıp söyledikleri, meclis kurdukları beş kahve daha vardır.

Ayrıca "Karapapak Âşıkları Derneği" adında bir de dernekleri vardır. Âşık Mehmet Ali Mahmudî (Mehmed Eli Mahmudî El Âşığı) derneğin başkanıdır.

3.6. Karapapak Âşık Muhiti Halk Hikâyeleri ve Destanları: Karapapak Âşık Muhiti'nde anlatılan halk hikâye ve destanları genellikle Urmiye ve Tebriz Âşık Muhiti halk hikâye ve destanlarının aynısıdır. Bu muhitte âşıkların repertuarında bulunan hikâye ve destanlardan bazıları şunlardır:

Abbas ile Gülgez, Âşık Ali ve Âşık Raf'î, Ali Şah ile Huriliğa, Alihan ile Peri, Baba Leysan ve Perizad, Bezenoğlu Mehemmet ile Peri, Emrah ile Huriliğa, Emrah ile Selvinaz, Eset ve Saltanat, Gamber ile Mahmut, Garip ile Şahsenem, Gergerli Mehemmed ve Mehpare Hanım, Göyçe Kızı, Gulam Haydar, Gulam Kemter ile Senaver, Gülüzar, Héydar ile Behram, Hurşit Bey, İlyas ile Mehri, Kelbi ve İnsafî, Kemter Yusuf, Kerem ile Ası, Kurbanî ile Peri, Kaçak Nebi, Kurdoğlu, Latif Şah, Leyli ile Mecnun, Mehmet ile Terlan, Mir Mahmut ile Sara, Serhoş ve Mahbub, Sadet ile Sayyad, Seydî ile Peri, Şah İsmail ve Gülazer, Tahir ile Zöhre, Türkoğlu ile Mehri, Ululu Kerim ve Süsen Hanım, Valeh ile Zernigâr... *Köroğlu Hikâyeleri:* Âşık Cünun Seferi, Ayvazı Getirme Seferi, Bağdat Seferi, Bolu Beyi Seferi, Demircioğlunu Getirme Seferi, Derbent Seferi, Erzurum Seferi, İstanbul Seferi, Köroğlu'nun Gocalığı, Rum Seferi, Tercan Seferi, Tokat Seferi, Türkemen Seferi, Yâdigâr ve Gülabatın ...

3.7. Karapapak Âşık Muhiti Âşık Havaları: Karapapak âşıklarının repertuarında doksan kadar âşık havası mevcuttur. Bunlar diğer âşık muhitleri ile ortak kullanılan âşık havalardır. Diğer âşık muhitlerinin âşık havalarından farklı olarak beş özgün âşık havaları vardır: Sulduzî (Mısıroğlu), Yel yel, Delal Destanı, Sulduz Güzellemesi (Yeri Yâr Yeri), Terekeme Oyun Havası (Esger Eli Bala Laylay).

3.8. Karapapak Âşık Muhiti'nin Esaslandığı Ocaklar: Karapapak tayfası âşıklarının söz ve saz sanatlarında hatta sanatlarını icra ederken sergiledikleri davranışlarda Horasan erenlerinin, tekke-tasavvuf müziğinin, Borçalı-Şemşedin bölgesinde uzun süre tarikat şeyhi olan Mir Hamza Nigarî'nin tefli, sözlü tekke müziğinin izleri hissedilmektedir. Kalabalık oyuncunun yer aldığı halay halkasında ve sanatçıların müzik icra edişlerinde sûflerin tef veya daire eşliğinde icra ettikleri zikir halkasını görmek çok zor olmuyor. Meclisin açılışında okudukları divanînin dinî, felsefî ve hikmetimiz karakterli olması da bunu daha da inandırıcı kılıyor.

3.9. Karapapak Âşık Muhiti'ne Mensup Çağdaş Âşıklar: Hâlihazırda Karapapak Âşık Muhiti'nde şu üstat âşıklar Dede Korkut geleneğini devam ettirmektedirler: Âşık Mehmet Ali Mahmudî (Mehemmed Eli Mahmudî El Âşığı), Âşık Haydar Duman, Âşık Rıza Payende, Âşık Rahim Takizâde, Âşık Sefer Cavadî, Âşık Behlül Hüseyinzâde ...

3.10. Sulduz Âşık Muhiti'ne Mensup Balaban, Goşasümsüm ve Zurna Çalanlar: Ali Muhammetpur, Ekber Yezdanî, Kudret Takizâde, Yunus Velizâde.

3.11. Sulduz Âşık Muhiti'ne Mensup Dümbek ve Davul Çalanlar: Cemşid Hamitpur, Erşad Alizâde, Mustafa Alizâde, Yusuf Velizâde.

4. ZENCAN ÂŞIK MUHİTİ

4.1. Zencan Âşık Muhiti'nin Etki Alanı: Türk âşıklık geleneğinin canlı olarak yaşadığı bir önemli muhit de Zencan Âşık Muhiti'dir. Bu muhit, Hazar denizinin güney batısındaki en kadim Türk yurtları olan başta Zencan, Sultânîye olmak üzere Hürremdere, Ebher, Geydar, Hidec, Tikab, Bicar, Takistan, Kazvin, Lovşan, Nikpey il ve ilçelerini ihata etmektedir.

4.2. Zencan Âşık Muhiti'ne Mensup Üstat Âşıklar: Bu bölgenin en kadim âşıklarından birisi “Şirin ile Birçek Hanım” adlı meşhur halk hikâyesinin müellifi Âşık Şirin'dir. Âşık Şirin Hürremdereli'nin doğum tarihi hakkında henüz kesin bilgi yoktur. Şiirlerinde geçen ifadelerden onun 450-500 sene önce yaşadığı tahmin edilmektedir. Zencan Âşık Muhiti'nin banilerinden birisi olduğu şüphesizdir. Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olamadığımız ancak Zencan Âşık Muhiti'nin sağlıklı bir zindelleme bugüne kadar gelmesinde büyük katkısı olan bir ulu ozan da “Tuti-yi Şirin Sühan ve Yusuf Cemal” adlı halk hikâyesinin musannifi ve baş kahramanı Âşık Yusuf Cemal'dir. Bu ulu âşıklar Oğuz Ata - Dede Korkut âşıklık geleneğine, âşıklar yetiştirerek, şiirler söyleyip, türküler koşarak, âşık havaları oluşturarak büyük katkıda bulunmuş, ölmez ruh vermişlerdir. Böylece Asya steplerinden kopup gelen ozan sesine daha gür bir soluk kazandırmışlardır.

Zencan Âşık Muhiti'ni oluşturan ve günümüze taşıyan üstat âşıklardan bazıları şunlardır: Âşık Azizhan (öl. 1924), Âşık Necef Ali (1844-1914), Âşık Hacı Ali Hürremdereli (1884-1944), Âşık Han Murat (1864-1944), Âşık Allahmedet (1869-1944), Âşık Kurban Ziyabadî (1854-1954), Âşık Ali Ekberî (öl. 1954), Âşık Nevruz (1874-1964), Âşık Lütfeli Afşar (1869-1969), Âşık Rikab Ekberî (1869-1969), Âşık Gulam Hüseyin Deşdegî (1894-1974), Âşık İbrahim Şahseven (1884-1974), Âşık Ferec (1874-1974), Âşık Sultan Ali (öl. 1974), Âşık Sultan Ali Mirverdi (öl. 1977), Âşık İmam Ali Hidecî (1909-1979), Âşık Mihrali Valayişî (1889-1979), Âşık Gayb Ali Zencanî (1909-1979), Âşık Melik (1899-1979), Âşık Ahmet Ağa ((öl. 1982), Âşık Sıtkı Ali Gargalulu (1904-1984), Âşık Ali Ağa Halhalî (1894-1984), Âşık Ali (1899-1984), Âşık Tayyip (1884-1989), Âşık Fetullah Rızayî (1909-1989),

Âşık Söhrab (1909-1994), Âşık Sefer Halhallı (1914-1994), Âşık Kudret Carçılı (1819-1994), Âşık Şems Ali (1899-1994), Âşık Resul Nevruzî (öl. 1997), Âşık İbad Zavalı (1917-1997), Âşık Ali Rıza Davudî (öl. 1998), Âşık Yusuf Gülmuhammedî (1919-1999), Âşık Gulam Rıza Davudî (1879-1999), Âşık Elmas Mürşidî (1934-1999), Âşık Şiyeli Mukaddem (1900-2000), Âşık Mirza Ali Deşdegî (1936-2001), Âşık Mirza Ali (öl. 2001), Âşık Büyük Ağa (öl. 2002), Âşık Cihangir (1914-2004)...

4.3. Zencan Âşık Muhiti'nde Kullanılan Çalgı Aletleri ve Özellikleri: Zencan Âşık Muhiti âşıkları da Tebriz Âşık Muhiti'nde olduğu gibi üç enstrüman “saz, balaban ve Kaval (tef)” ile sanatlarını icra etmektedirler. Sazları 20 perdeli, dokuz kulaklı, dokuz simlidir. Balaban ve kaval ise Tebriz Âşık Muhiti'ndekilerin aynısıdır.

4.4. Zencan Âşık Muhiti'nde Musikî Aletlerinin Çalınma Şekli: Âşık, sağ başta, kavalcı sol başta ve balabancısı ortada olmak üzere bir hilâl şeklinde, birbirlerini görür vaziyette ayakta dururlar. Sürekli birbirlerini gözlerler. Âşık şef durumundadır. Diğerleri ses ve söz uyumunu ona göre ayarlamaktadırlar. Genelde âşıklar okurlar, diğerleri sadece çalgı ile katılırlar. Ancak zaman zaman balabancısı da ikinci hanende (solist) rolünü üstlenir. Bazen de âşık ve balabancısı birlikte veya karşılıklı okurlar. Divanî, Yanık Kerem gibi uzun hava türündeki türküler sadece saz ve balaban eşliğinde çalınır söylenir.

4.5. Zencan Âşık Muhiti'nde Bulunan Âşık - Ozan Ocakları: Zencan Âşık Muhiti'nde hem halk hem de yerel yönetim âşıklık geleneğine ve âşıklara fazla itibar etmektedirler. Bu durum da âşıklık geleneğinin daha canlı olmasını sağlamaktadır. Bu bölgede âşıklar neredeyse bu geleneğin ilk temsilcileri olan Âşık Cünun, Korkut Ata itibarını görmektedirler. Toya, düğüne davet edilen âşığın önünde kurban kesilmesi bunun en açık göstergesidir. Bütün Türk yurtlarında olduğu gibi gelin oğlan evine getirildiğinde önünde kurbanlar kesilir. Bu bölgede de durum aynıdır. Ancak burada kurbanlardan birisi âşığın ayağı altında kesilir. Bu da şu anlama gelir ki, âşık elimizin, obamızın, kültürümüzün itibarlı insanıdır, temsilcisidir, ona hürmet, dilimize, dinimize halkımıza, ata dedemize hürmettir. Âşıkların büyük itibar gördüğü Zencan Âşık Muhiti'nin hemen her yerleşim yerinde âşıklar kahvesi, âşık, ozan kültür ocakları mevcuttur.

Zencan'da: “Selim Âşıklar Kahvesi” “Efsel Âşıklar Kahvesi” “Nureddin Âşıklar Kahvesi” “Âşık Ali Halefî Âşıklar Kahvesi”; **Hürremdere'de:** Âşık Gulab Davudbegi (Davudî)'nin işlettiği “Heydar Baba Kahvesi”, Gulam Hüseyin Hıdrî'nin işlettiği “Kahvehane-i Azerbaycan”; **Ebher'de:** “Salman Âşıklar Kahvesi”; **Geydar'da:** “Geydar Âşıklar Kahvehanesi” Türk âşıklık geleneğinin varlığı ve geleceği için hizmet veren önemli ocaklardır.

4.6. Zencan Âşık Muhiti Halk Hikâyeleri ve Destanları: Zencan Âşık Muhiti'nde kırktan fazla halk hikâyesi ve destan vardır. Bu hikâyelerin bazıları diğer âşık muhitlerine ait halk hikâyeleridir. Bir kısmı ise tamamen Zencan Âşık Muhiti'e özgüdür. Bunların başında kuruluş mükemmelliği, konu zenginliği aktif kullanımı ile “Telimhan ile Mehri” hikâyesi gelmektedir. Bu hikâye ile birlikte Zencan Âşık Muhiti'ne özgü halk hikâyeleri arasında şu hikâyeleri de sayabiliriz: Şirin ile Birçek Hanım, Tuti-yi Şirin Sühan ve Yusuf Cemal, Verga ile Gülşa, Kelbi ile Selbi, Yetim Seydî.

Başka âşık muhitlerine ait olan ancak Zencan Âşık Muhiti'nde farklı varyanta kavuşmuş hikâyeler de vardır. Tebriz Âşık Muhiti'nin halk hikâyesi olan “Kurbanî” adlı hikâyenin burada “Zencanlı Kurbanî” olarak tasnif edildiği görülmektedir. “Hasta Kasım” adlı hikâye de burada hayli farklı bir oluşum kazanmıştır.

Zencan Âşık Muhiti âşıklarının repertuarında Köroğlu hikâyelerinden yedi tanesi bulunmaktadır: Köroğlu'nun Derbent Seferi, Tovgat (Kıratın Kaçırılması), Köroğlu'nun Türkmen Seferi (Ayvaz'ın Getirilmesi), Köroğlu'nun Erzurum Seferi, Köroğlu'nun Bağdat Seferi, Köroğlu'nun Rum Seferi (Telli Hanım'ı Getirmesi), Köroğlu'nun Kocalığı.

Zencan Âşık Muhiti âşıklarının repertuarında bulunan ve diğer âşık muhiti âşıkları ile ortak kullanılan halk hikâyelerinden bazıları ise şunlardır: Zencanlı Kurbanî, Hasta Kasım, Abbas ile Gülgez, Emrah ile Huriliga, Emrah ile Selvinaz, Endelib Mirza ile Gızıl Gül, Gamber ile Mahmut, Garip ile Şahsenem, Gulam Haydar, Haydar ile Behram, Kelbi ile Selbî, Kemter Yusuf, Kerem ile Ası, Leyla ile Mecnun, Mir Mahmut ile Sara, Saadet ile Sayyad, Seydî ile Peri, Şah İsmail ile Arap Üzengi, Tahir ile Zühre, Türkoğlu ile Mehri, Valeh ile Zernigâr.

4.7. Zencan Âşık Muhiti Âşık Havaları: Zencan Âşık Muhiti'nde âşık havaları hayli farklılık arz etmektedir. Âşıkların repertuarında bulunan havalardan çoğu bu bölge âşıklarına ait havalardır. Bazı saz havalalarının adları diğer bölge âşık havaları ile benzer olsa da içeriği farklıdır. Bu bölge âşık havalalarının çoğu bölgeye özgü özellikler taşımaktadır. Âşıklarının repertuarında bulunan âşık havalardan bazıları: Abbasî Şehriyârî, Ağabeyi, Atüstü Köroğlu, Ayak Şikeste, Cahangirî, Döşeme, Dübeyti, Eyvazî Köroğlu, Ferzağî, Fettahî, Firengoğlu, Gaytarma Keremî Gellahî, Gence Keremî Güllü Kafiye, Haleyli Şikestesı, Halhal Şikestesı, Hançobanı, Kafiye, Kelle Keremî, Kelle Köroğlu, Kelle Şikeste, Kesme Keremî Kesme Şikeste, Orta Şikeste, Osmanlı (Zencan'da İskenderî, Hürremdere'de Osmanlı derler.) Sürütme Şehriyârî, Şikeste, Şirvan Şikestesı, Tarım Kafiyesi, Tek Hava (Tek Ayak) Velicanî, Yorğun Kerem'dir.

4.8. Zencan Âşık Muhiti'nin Esaslandığı Ocaklar: Zencan Âşık Muhiti, Orta Asya Türklüğünü Anadolu'ya, Yakın ve Orta Doğu'ya bağlayan bir geçitte yer almaktadır. Asya'dan kopan her bir Türk boyu bu bölgeden geçerek batıya yürümüştür. Olcaytu gibi, Tuğrul Bey gibi, Alpaslan gibi nice Türk hakanı bu bölgede karargâh kurmuş, meclis açmıştır. Uzlar, Peçenekler, Türkmenler (Bayatlar), Karapapaklar, Afşarlar, Doveyranlar (Şahsevenler)... bu bölgeyi vatan tutmuşlardır. Elbette ki her bir Türk boyu âşığıyla, dervişıyla, ozanıyla, sazıyla, kopuzuyla gelmişlerdir. Ahmet Yesevî'nin dervişleri burada karar kılmış, bu yoldan geçmişler. Telimhan saz omzunda Mehri'sini bu yaylalarda aramış, Yusuf Cemal, Tuti-yi Şirin Sühan'ına bu yerde yanmıştır.

Zencan Âşık Muhiti âşıklarının eserlerinde, seslerinde, sanatlarında ve meclislerinde Pîr-i Türkistan Ahmet Yesevî ve Koca Türkmen Mahdum Kulu Hazretlerinin sûfîzmi, coşkusu, inancı görülmektedir. "Osmanlı Divanîsi" veya "Atüstü Köroğlu" çalınınca Türk boylarının meydan merasimleri hayalleri dolduruyor. Zencan Âşık Muhiti'nin esaslandığı unsurların bunlar olduğu görülmektedir.

Sultaniye'de yatan Muhammet Hudabende Olcaytu'nun türbesi, dergâhı ve tekkesi; Zencan'da yatan Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'un türbesi, dergâhı ve tekkesi Türk âşıklık geleneğini besleyen diğer kaynaklardır.

4.9. Zencan Âşık Muhiti'ne Mensup Çağdaş Âşıklar: Zencan Âşık Muhiti'nde yüz elli kadar âşık vardır. Bunlar faal bir şekilde düğün ve derneklere katılmaktadırlar. Çağdaş âşıkların sayısı bakımından da Zencan Âşık Muhiti, İran Türkleri âşık muhitleri arasında ön sıralarda yer almaktadır. Muhitteki çağdaş âşıklardan bazılarının adları şöyledir: Âşık Ali Evset Esedî, Âşık Ali Hoşgün Halefî, Âşık Ali Kelenterî, Âşık Arap Terenli, Âşık Asker Terenli, Âşık Bahar Ali Ahmedî, Âşık Behmen Nimetî, Âşık Behruz Süleymanî, Âşık Bulud Cavadî, Âşık Buzali Han Muhammedî, Âşık Cemşid Zerringöllü, Âşık Davud Davudbegi, Âşık Ebülfez Şehsevarî, Âşık Ebülfez, Âşık Ekber Talibî, Âşık Ekber Zencanî, Âşık Emir

Davudî, Âşık Emir Fûrûdî, Âşık Emrullah Esedî, Âşık Esed Kasimî, Âşık Evez Âşık Evez Merdanî, Âşık Eynullah Kakavanî (Kürt asıllıdır) Âşık Fûrûdî Muhacirî, Âşık Gülab Ali Davudbegi (Davudî), Âşık Hakverdi Süleymanî, Âşık Hanedullah Avşar, Âşık Hasan Neğilü, Âşık Hasan, Âşık Hüccet Yusufî, Âşık Hüseyin Esedî, Âşık İltifat Davudbegi, Âşık İzzet, Âşık Kemal Deşteğî, Âşık Mahmud Abipur, Âşık Maksüt Süleymanî, Âşık Mehrali Ahmedî, Âşık Menuçehr Süleymanî, Âşık Merhamet Esedî, Âşık Mirza Ağa Süleymanî, Âşık Mirza Ali Hüdayî, Âşık Muhammet Hasanî, Âşık Muhammet Süleymanî, Âşık Müslüm Askerî, Âşık Müslüm Muhammetli, Âşık Nadir Muhibbî, Âşık Nağî, Âşık Nicat Mevlayî, Âşık Perviz Süleymanî, Âşık Puriya (7 yaşında, gözleri görmüyor) Âşık Resul Esedî, Âşık Rıza Behramî, Âşık Sefiyullah İneyetî, Âşık Selman Babaî, Âşık Settar Hudayî, Âşık Seyfeli Süleymanî, Âşık Seyid Hamza Hüseyinî, Âşık Söhbət Nizayî, Âşık Söhrab Ahmedî, Âşık Sultan Ali Hidayetî, Âşık Tayyib Süleymanî, Âşık Veli Mevlayî, Âşık Yâr Muhammed İsabegi, Âşık Yaver Muhammedî, Âşık Zülfelî Esedî, Âşık Zülfikar İsabegi...

4.10. Zencan Âşık Muhiti'ne Mensup Balabancılar: Ahmet Mehcu, Amir Caferzâde, Cafer Esedî Gülali Kemalî, Halil Caferzâde, Hamit Esedipur, Nasir Kelenteri, Sefiyullah Resulî, Tahar Muhammedî.

4.11. Zencan Âşık Muhiti'ne Mensup Kavalcılar (Tefçiler): Abbas Hıdrî, Bağır Necefî, Behruz Nesirpur, Efsel Hıdrî, Ekber Rızayî, Fetullah Hıdırpur, Gulam Rıza Hamidî, İsmail Fiyucin, Mikâyıl Fiyucin, Nur Muhammet Süleymanî, Rıza Mecitpur, Sait Kâzım Hüseyinî, Secaet Ebherî, Şükür Hıdrî.

SONUÇ

Türk Devlet ve toplulukları içerisinde Türkiye'den sonra en kalabalık Türk topluluğunun yaşadığı İran coğrafyasında Türk âşıklık geleneği bütün ihtişamı ile varlığını sürdürmektedir.

Birçok Türk boyunun meskûn olduğu bu coğrafyada, Türk âşıklık geleneğinin gidişatı, çalınan sazların ve saz eşliğinde kullanılan çalgıların biçim ve sayıları, saz havası ve makamların özgünlüğü, anlatılan hikâye ve destanların çeşitliliği gibi özellikler göz önüne alındığında Tebriz, Urmiye, Karapapak, Zencan, Save, Kaşkay ve Horasan gibi yedi âşık muhitinin bulunduğu görülmektedir.

Bu makalede ele aldığımız Tebriz Âşık Muhiti'nde beş yüzden fazla, Urmiye Âşık Muhiti'nde altmışa yakın, Karapapak Âşık Muhiti'nde beş ve Zencan Âşık Muhiti'nde yüz elli kadar âşık günümüzde âşıklık geleneği sahasında faaliyet göstermektedir.

Tebriz Âşık Muhiti'nde âşıklar “üçlük” dedikleri üç çalgı aleti “saz, balaban, gaval / tef” ile; Urmiye Âşık Muhiti'nde tek saz ile; Karapapak Âşık Muhiti'nde saz, balaban, dümbek veya saz goşasümsüm, dümbek veya saz, zurna ve davul ile; Zencan Âşık Muhiti'nde ise saz, balaban ve gaval / tef ile sanatlarını icra etmektedirler. Her dört âşık muhitinde de şehir ve köylerde yapılan toyların/düğünlerin ekseriyeti âşıklar tarafından yürütülmektedir. Âşıklar bunların yanı sıra resmî törenlere, radyo televizyon programlarına, bölgesel etkinliklere de katılmaktadırlar.

Her âşık muhitinin repertuarında 70-80 kadar ortak kullanılan saz havası ve makam vardır. Ayrıca muhitlerin kendine has saz havaları da vardır. Hikâye ve destanlarda da durum aynıdır. Her âşık muhitinde ortak kullanılan halk hikâye ve destanlarının yanında o âşık muhitine mensup âşıkların tasnif ettiği halk hikâyeleri ve destanları da vardır. Hatta bazı halk hikâyelerinin adları ve kahramanları benzer olsa da olay örgüsü, müzik ve şiirler farklılık göstermektedir.

Hemen her âşık muhitinde âşıkların meclislerin açılışını yapma ve yönetme biçimleri, saz ve diğer çalgı aletlerini kullanma şekilleri, söz söyleme, türkü okuma, hikâye anlatma usûlleri ve geleneği devam ettirme gayretleri benzerlik göstermektedir.

İran Türk âşıklarının, söz ve saz sanatlarında, sanatlarını icra ederken sergiledikleri davranışlarda Horasan dervişlerinin, tefli, sözlü tekke-tasavvuf musikîsinin izleri hissedilmektedir.

Bu âşık muhitlerinde aydınlar, şairler ve yazarlar hem âşıklık geleneğinden faydalanmakta hem de âşıklara ve âşıklık geleneğine destek vermektedirler.

Uzun süreden beridir İran Türkleri, ana dillerinde öğrenim görmedikleri ve yeterli miktarda Türkçe basın yayın organına sahip olmadıkları hâlde, ana dilleri Türkçe'yi iyi bir seviyede kullanmaktadırlar. Bunda âşıkların büyük rolünün olduğu görülmektedir.

Bütün bu âşık muhitlerinde âşıkların çokluğu, âşıklık geleneğinin canlılığı, âşık ocaklarının ve derneklerinin aktif çalışmaları, halk şairlerinin ve âşık/şairlerin üretkenliği, her türlü zorluğa rağmen yayımlanan eserlerin fazlalığı Türk âşıklık geleneğinin bütün özelliği ve güzelliği ile İran Türkleri arasında yoluna devam ettiğini göstermektedir.

NOTLAR:

1.İran Türkleri arasında “Dastan”, terimi Türkiye’de kullanılan “destan” anlamında; “destan” terimi ise “saz havası, makam” anlamında kullanılıyor.

KAYNAKLAR

A. Yazılı Kaynaklar

1. Kitaplar:

- ALPTEKİN, Ali Berat, Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yay., Ankara-1997.
- ASLAN, Ensar, Çıldırli Âşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Sözlük), Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1975.
- AYRIMLI, C. - ŞAFÎ, H., BALOVLU, Miskin (Şiirler), Neşr-i Edibân, Urmiye, 1378 (M. 1999).
- Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, I, II, III, A.É.A. Neşriyyatı, Bakü-1960
- Azerbaycan Klâsik Edebiyyatı Kitaphanası, 20 Ciltde, Élm Neşriyyatı, Bakı 1882.
- Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası, On ciltde, Bakı-1987.
- BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, M.E.B. Yay., İstanbul 1971.
- CAFERÎ, Âşık Geşem, Veten Bülbülyem El Âşığıyam, Tabistan 1372 (1993).
- CENGİZ, Mehdişpur, Gopuz Mektebi, Aydın Neşriyatı, Tebriz, 2000.
- Cenubî Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası, c. I (1981), II (1983), III (1988), IV (1994).Élm Neşriyyatı, Bakı.
- EİLZÂDE, A. - HÜMMETOVA, H., Ayrılar mı Könül Candan, Cenübî Azerbaycan Edebiyatı Müntehebatı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, Bakü 1998.
- EMİRHANİ, İlyas, Kopuzumun Dilekleri, Serçeşme Yayınevi, Tebriz, 1999.
- ESEDÎ, B. – HAKİRÎ, K., Azerbaycan’ın Âşık Destanlarından, Kelbî ve İnsafî, Baba Leysan ile Verga, Gurdoğlu, Yaz Neşriyatı, Urmiye, 1382 (M. 2003).
- FERZANE, M. A., Azerbaycan Halk Edebiyatından Bayatılar, İntişârât-ı Ferzane, Tahran-1357 (1978).
- FERZANE, M. A., Bayatılar, Tahran-1343 (1979).
- GEDİKLİ, Yusuf-Gedikli Fethi., Çağdaş Azerî Şiiri Antolojisi, İst.-1983.
- GÜLENSOY, Tuncer. Doğu Anadolu Osmanlıcası, Etimolojik Sözlük Denemesi, Ankara 1986.
- GÜNAY, Umay, Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- HACIYEV, Valeh, Azerbaycan Folkloru En’eneleri, Tbilisi-1992.
- HAMİTCU, Perviz, Tufarganlı Âşık Abbas, Neşr-i Ehter, Tebriz 1382 (M. 2003).
- HEKİMOV, Mürsel İ., Azerbaycan Âşık Şiir Şekilleri ve Kaynakları, Maarif Neşriyatı., Bakü 1999.
- HEVAH, Ali Zafer, Ata Babalar Déyibler, İntişârâtı Yaran, Tebriz, Bilatarıh.
- HEVAH, Ali Zafer, Folklor Hazinesi, Yaran Neşriyatı, Tebriz 2000.
- HEY’ET, Cavad, Azerbaycan Edebiyyatı Tarihine Bir Bakış, Tahran-1376 (1998).
- JACKSON Peter, and LOCKHART, Laurence, History of Iran, Cambridge University Pres, London New York New Rochelle Melbourne Sydney (Yayın tarihi yazılı değil).

- KAFKASYALI, Ali, İran Türk Edebiyatı Antolojisi, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 2002. (Altı cilt)
- KAFKASYALI, Ali, Kafkaslar'dan Gelen Ezan Sesleri, Erzurum 1991.
- KAFKASYALI, Ali, Mikâyıl Azafı, Hayatı-Sanatı-Eserleri, Erzurum, 1996.
- KARAHANLI, M.Abadî, Âşık Dastanları, Zerkalem Neşriyatı, Tebriz 1379 (M. 1994).
- KASIMLI, Muharrem, Âşık Sanatı, Ozan Neşriyatı, Bakı 1996.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Edebiyat Araştırmaları I-II, Ötüken Yay., İstanbul 1989.
- LANGLÈ, L., Voyages du Chevalier Charddin, en Perse, et Autres Lieux de L'orient, Le Normant, Imprimeur-Libraire, Paris, 1811.
- LANGLÈ, L., Voyages du Chevalier Charddin, en Perse, et Autres Lieux de L'orient, Le Normant, Imprimeur-Libraire, Paris, 1811.
- MAHMUDÎ, Hasan, Han Çoban ve Sara'nın Dastanı, Neşr-i Ehter, Tebriz 1380 (M. 2001).
- PAYEGZÂR, Nesir, Ballı Bayatılar, Feruğ-ı Azadî Neşriyatı, Tabistan 2000.
- SAÎ, Âşık Hüseyin, Âşık Dastanları, Zerkalem Neşriyatı, Tebriz 1380 (M. 2001).
- SAKAOĞLU, Saim, Dede Korkut Kitabı, İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar, Cilt I-II, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya-1998.
- VAHİD, H. Fazlullahî, Azerbaycan Muasır Âşıkları, Müessesesi-i İntişarat-ı Yârân, Tebriz 1990.
- VİLÂYETÎ, Eli Ekber, Şah İsmayıl Sefevî Dövründe İran'ın Haricî Elâgeler Tarihi, El Hüda Neşriyatı., Tahran 1998.
- ZEHTABÎ, Mahmut Taki, İran Türkleri'nin Eski Tarihi (iki cilt), Tebriz-1378 (M. 2000).

2. Makaleler

- KAFKASYALI, Ali, "Farklı Bir Âşık Tipi Olarak Çıldırılı Âşık Şenlik", Türk Yurdu, Şubat, 1999.
- KAFKASYALI, Ali, "XIX ve XX. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansıması", VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (08-12 Kasım 1999) Bildiri.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Azerî" İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., c. II, s. 118-151., İstanbul 1979.
- MERÇİL, Erdoğan, "Zencan", İslâm Ansiklopedisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, C. 13, s. 522-525.
- MİNORSKY, Viladimir, "Sulduz", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, C. 11, s. 33-35, İstanbul 1979.
- MİNORSKY, Viladimir, "Sultânîye", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, C. 11, s. 33-35, İstanbul 1979.
- MİNORSKY, Vladimir, "Nahcivan", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., c. IX, s. 14, İstanbul 1964.
- OĞUZ, M. Öcal, "Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Âşık Edebiyatının XVI Yüzyılı", İpek Yolu Uluslar Arası Halk Edebiyatı Sempozyumu, 1-7 Temmuz 1993, Kültür Bakanlığı HAGEM yayını, Ankara 1995.
- OĞUZ, M. Öcal, "Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Âşık Edebiyatının XVII. Yüzyılı", V. Milletlerarası Folklor Kongresi, Halk Edebiyatı cildi, Kültür Bakanlığı HAGEM Yayını, Ankara 1996.
- SARRAFÎ, Ali Rıza, "İran Türkleri'nin Dili ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar", Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı, 26-28 Mayıs 2000-İçel.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, "Azerbaycan", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., c. II, s. 91-118., İstanbul, 1979.
- TÜRKMEN, Fikret, "Azerbaycan'da Halk Hikâyeleri Çalışmaları Hakkında Notlar", Türk Kültürü, s.128, 1973.
- YILDIRIM, Dursun, "Azerbaycan Âşık Şâirleri ve Şiirlerinden Örnekler", H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1984, s. 13-27.

B. Sözlü Kaynaklar

- Âşık Cengiz Mehdipur, Şubat 2004, Tebriz, İran.
- Âşık Gafâr İbrahîmî, Temmuz 2001- Şubat 2004, Tebriz, İran.
- Âşık Gülab Ali Davudbegi (Davudî), Şubat 2004, Hürremdere, İran.
- Âşık Hasan İskenderî, Şubat 2004, Tebriz, İran.
- Âşık İsmail Gamberî, Mart 2000-Şubat 2004, Tebriz, İran.
- Âşık Menaf Renciberi, Hoy, Şubat 2004, İran.
- Âşık Muhammet Ali Mahmudî (El Âşığı), Şubat 2004, Nağadey, İran.
- Âşık Muhammet Hüseyin Dehgan, Şubat 2004, Urmiye, İran.
- Âşık Yedulla Şekibî, Şubat 2004, Tebriz, İran.
- Dr. Hüseyin Feyzullahî Vehid, Mart 2000-Şubat 2004, Tebriz, İran.
- Gazeteci -Yazar Ali Halhalî, Nağadey, Şubat 2004, İran.

Gazeteci-Yazar Menuçehr İslâm Azizî, Temmuz 2001, Tebriz, İran.
Said Amir Dadber, Şubat 2004, Tebriz, İran.
Şair Yazar Yahya Şeyda, Mart 2000, Tebriz, İran.
Şair-Yazar İsmail Behramî, Şubat 2004, Nağadey, İran.